

Παγκοσμιοποίηση και περιβάλλον

Επιμέλεια

Ηλίας Ευθυμίουπουλος

Μιχάλης Μοδινός

χωρίς την ανάγκη ρη-
ότι κατά το Ν. 2387/20
αι κατά τη Διεθνή Σύμ-
ύεται η αναδημοσίευση,
αγαγωγή του παρόντος
ιά, στο πρωτότυπο ή σε

658

ηλ.: 0103211246

3 - fax: 0103817001

: 0310500034

ax: 0610272072

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ (ΔΙΠΕ)
ΑΘΗΝΑ 2002

Κοινωνία του Ρίσκου και Πολιτική

Βασιλική Γεωργιάδου*

Κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1980 μια νέα έννοια εισέβαλε ορμητικά στον επιστημονικό, λίγο αργότερα και στο δημόσιο διάλογο. Κοινωνιολόγοι και πολιτικοί επιστήμονες, στην προσπάθειά τους να περιγράψουν τις σύγχρονες κοινωνίες και, κυρίως, να διαγνώσουν τα καινούργια προβλήματα που αυτές αντιμετωπίζουν, «δανείστηκαν» από άλλες επιστημονικές ηπείρους – την Οικονομία, το Δίκαιο, τις Θετικές Επιστήμες – την έννοια «ρίσκο» (διακινδύνευση). Έκτοτε η ορολογία στις Κοινωνικές Επιστήμες εμπλουτίζεται σημαντικά, προς μια κατεύθυνση μάλιστα που ευνοεί τις διεπιστημονικές προσεγγίσεις των υπό μελέτη προβλημάτων. Διατυπώσεις όπως «αβεβαιότητα», «αυτοπαθής κίνδυνος», «δυσνητικός κίνδυνος», «κοινωνία του ρίσκου», «κουλτούρα του ρίσκου», «παγκόσμια κοινωνία του ρίσκου» κ.λπ. δεν αποτελούν παρά ορισμένα από τα συνώνυμα και τους προσδιορισμούς της κεντρικής αυτής έννοιας (βλ. σχετικά Adam/van Loon 2000: 3-5). Επιπλέον η εισαγωγή του όρου «ρίσκο» στο λεξιλόγιο των Κοινωνικών Επιστημών διευρύνει την εξηγητική δύναμη των αναλυτικών τους κατηγοριών. Παράλληλα αναδεικνύει την κρυμμένη πολυσημία και πλαστικότητα μιας έννοιας που, για δεκαετίες, χρησιμοποιήθηκε μάλλον άκαμπτα, στο πλαίσιο διαφόρων προσεγγίσεων στις οποίες το ρίσκο παρουσιαζόταν ως μια «τεχνική διαδικασία» υπολογισμού μιας ανεπιθύμητης βλάβης.

Ιστορία μιας έννοιας

Παρά την πληθωρική χρήση της στις Κοινωνικές Επιστήμες, η ίδια η ετυμολογία της έννοιας «ρίσκο» παραμένει ακόμα αρκετά ασαφής. Ορισμένοι υποστηρίζουν την αραβική της προέλευση, άλλοι πάλι την ελληνική. Πάντως, η νεολατινική λέξη «risicum» πρωτοσυναντάται γραπτώς σε ιταλικά και ισπανικά κείμενα (συμφωνίες) του 15ου και 16ου αιώνα, στα οποία περιγράφονταν οι όροι διεξαγωγής από ενώσεις και εταιρίες των θαλάσσιων επιχειρήσεων εμπορικού περιεχομένου που τότε λάμβαναν χώρα (Luhmann 1991,

* Επίκουρος Καθηγήτρια Πολιτικής Επιστήμης, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Giddens 1998). Καθώς οι ενώσεις και οι εταιρείες αυτές ήταν το αποτέλεσμα μιας συνεργασίας των εμπλεκομένων μερών (societas maris), με τις συμφωνίες ρυθμίζονταν γενικότερα επιχειρησιακά ζητήματα. Επιπλέον, διευκρινίζονταν ζητήματα ασφάλειας της θαλασσοπλοΐας και, κυρίως, ελέγχου και ανάληψης ευθύνης της θαλασσοπορίας ενώπιον των ευκαιριών, αλλά προπάντων εξαιτίας των κινδύνων και των απρόσμενων και απρόβλεπτων καταστάσεων που είχε συνήθως να αντιμετωπίσει κάθε μια τέτοια επιχείρηση (Braudel 1986). Σε αυτές τις πρώτες (προνεωτερικές) χρήσεις της, η έννοια «ρίσκο» περιέγραφε καταστάσεις συνώνυμες με τον «κίνδυνο», την «περιπέτεια», το «φόβο» αφενός, αλλά και το «τόλμημα», τη «σύμπτωση», την «τύχη», το «θάρος» αφετέρου (Luhmann 1991). Επομένως, σε μια περίοδο πριν την έλευση της νεωτερικότητας, το ρίσκο παρέπεμπε σε καταστάσεις στις οποίες ελλόχευε το ενδεχόμενο της ευκαιρίας και του κέρδους από τη μια μεριά, της βλάβης, της ζημίας, της απώλειας ή της καταστροφής από την άλλη. Ποιο από τα ενδεχόμενα θα επικρατούσε κάθε φορά εθεωρείτο, πάντως, θέμα τύχης ή αποτέλεσμα της θείας βούλησης και όχι (ακόμη) ένα ζήτημα ορθολογικά υπολογισμένης απόφασης.

Στη νεωτερικότητα, αντιθέτως, η έννοια «ρίσκο» υποδηλώνει κατά βάση «την αρνητική έκβαση» ενός εγχειρήματος, γι' αυτό και συχνά χρησιμοποιήθηκε εναλλακτικά και αδιαφοροποίητα με τον όρο «κίνδυνος» (Fox 1998). Πέραν της κοινής εννοιολογικής αφετηρίας τους, ωστόσο, κίνδυνοι και ρίσκα παρουσιάζουν μεταξύ τους ουσιαστικές διαφορές. Μια θεμελιώδης διαφορά οντολογικού περιεχομένου είναι ότι κατά βάση οι κίνδυνοι υπάρχουν, είναι απλοί και πραγματικοί. Αντιθέτως τα ρίσκα εκλαμβάνονται ως καταστάσεις που «ακόμη δεν υπάρχουν» και ως εκ τούτου συνιστούν ένα είδος «δυναμικής πραγματικότητας» (virtual reality), ένα είδος πραγματικότητας η οποία «τείνει να ενεργοποιηθεί» (van Loon 2000, Beck 1999, Lévy 1999). Διαφορετικά διατυπωμένη η φράση που προηγήθηκε: ο κίνδυνος αναφέρεται σε καταστάσεις ή συμβάντα που εν γένει ενέχουν το δυναμικό της πρόκλησης βλάβης ή καταστροφής. Το ρίσκο, αντιθέτως, είναι μια πραγματικότητα εν τω γεννάσθαι. Πρόκειται για μια κατάσταση που μετασηματίζεται σε μια πραγματικότητα, για την οποία καθ' όλη τη διαδικασία του μετασηματισμού της κυριαρχεί αβεβαιότητα όσον αφορά το πού, το πότε, το σε ποιους και το πόσο της εικαζόμενης βλάβης, απώλειας ή καταστροφής (Beck 1999, van Loon 2000).

Το ρίσκο ως πραγματικότητα εν τω γεννάσθαι υφίσταται ειδικώς, δηλαδή μόνον εφόσον διαμορφωθεί μια κάποια παράσταση/αντίληψη για την υπόστασή του και, άρα, μόνον εφόσον η αβεβαιότητα που συνοδεύει το ρίσκο γίνει συνειδητή (Beck 1999). Η δημιουργία της παράστασης/αντίληψης αυτής είναι πάντοτε διαμεσολαβημένη: συνήθως από την επιστήμη και τη γνώση, από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και την επικοινωνία, από την κουλτούρα και το κοινωνικό περιβάλλον (Beck 1999). Μάλιστα, το κάθε είδος διαμεσολάβησης αναδεικνύει συνήθως και μια ξεχωριστή ποιότητα ρίσκου. Έτσι, η γνώση των επιστημόνων και των ειδικών κάνει τα κατ' αρχάς αθέατα ρίσκα ορατά και αναγνωρίσιμα, αλλά και αδιάφυστα από την εμπειρία των μη-ειδικών — πρόκειται για τη «ρεαλιστική»/«υλιστική» θέση περί του ρίσκου.

Τα μέσα μαζικής ανάδειξης και διά και μέσα αξιολογούνται για τη «μεταμοντέρνα» στάσεις για τα ρίσκα διαμορφώνεται με το αποτέλεσμα μια άτομα, τις ομάδες φορτίο αυτής της «(culturalist)» θέση γ

Όπως προέκυψε κοινή θέαση για το ότι, όποιες και όσες σκα προϋποθέτουν «για ρίσκο κάνει κ οποία δεν θα ήταν να προκληθούν αυ χεύει σε κάθε απόφα Άρα, κάθε απόφαση θεί, σε παροντικό ή

Εφόσον τα ρίσκα τές, ήδη με την ένα τουλάχιστον, το ζήτη αποτελέσματα των διασύνδεση της διαί σμάτων της, με ένα λογα δυσχεραίνει ή εμπιστοσύνης — εκ ντες που μετέχουν σ εν τω γεννάσθαι απ και στην αξιοπιστία εφαρμόζονται στην ασφάλειας μπορεί σεις/αντιλήψεις για ι σταση της πολυσυζη πολιτικών θεσμών, τ κών αποφάσεων (Η βερνώντων και κυβε όντως να είναι μια λ αυτού βλ. παρακάτω.

Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, ιδίως τα ηλεκτρονικά, αποτελούν κατ' αρχάς μέσα ανάδειξης και διάχυσης της γνώσης και της πληροφορίας για τα ρίσκα· επιπλέον είναι και μέσα αξιολόγησης και χαρακτηρισμού καταστάσεων ως επικίνδυνων – πρόκειται για τη «μεταμοντέρνα» θέση περί του ρίσκου, σύμφωνα με την οποία «οι εικόνες/παραστάσεις για τα ρίσκα κατασκευάζουν τους κινδύνους». Η εκάστοτε αντίληψη για το ρίσκο διαμορφώνεται μέσα σε ένα συγκεκριμένο ιστορικο-κοινωνικό φόντο, συγκροτείται ως το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας αλληλόδρασης, ένα είδος «διπλής σχέσης ανάμεσα στα άτομα, τις ομάδες και το φυσικό τους περιβάλλον», και φέρει ως εκ τούτου μέσα της το φορτίο αυτής της «κοινωνικής κατασκευής» της – πρόκειται για την «πολιτισμολογική» (culturalist) θέση για το ρίσκο.

Όπως προέκυψε από τα παραπάνω, δεν υπάρχει ένας ενιαίος ορισμός ούτε και μια κοινή θέαση για το ρίσκο. Σε γενικές γραμμές συγκλίνουν όλα αυτά η άποψη ότι, όποιες και όσες κι αν είναι οι οπτικές γωνίες θέασής τους, στη νεωτερικότητα «τα ρίσκα προϋποθέτουν αποφάσεις» (Beck 1999). Έτσι, ο Luhmann (1991) ισχυρίζεται ότι «για ρίσκο κάνει κανείς λόγο μόνο εάν μπορεί να προηγηθεί μια απόφαση, χωρίς την οποία δεν θα ήταν δυνατό να προκληθούν βλάβες» (ή τουλάχιστον δεν θα ήταν δυνατό να προκληθούν αυτές οι συγκεκριμένες βλάβες). Υπό αυτήν την έννοια, το ρίσκο ελλοχεύει σε κάθε απόφαση, όπως και σε κάθε άρνηση ή αδυναμία να υπάρξει μια απόφαση. Άρα, κάθε απόφαση (και κάθε μη-απόφαση) ενεστώτος χρόνου μπορεί να μεταστοιχειωθεί, σε παροντικό ή σε μέλλοντα χρόνο, σε ένα ρίσκο.

Εφόσον τα ρίσκα αποδίδονται σε αποφάσεις και προϋποθέτουν τη συμμετοχή σε αυτές, ήδη με την έναρξη της διαδικασίας για τη λήψη μιας απόφασης ανοίγει, θεωρητικά τουλάχιστον, το ζήτημα του ελέγχου, της απόδοσης και του καταλογισμού ευθυνών για τα αποτελέσματα των ενεργειών εκείνων που εμπλέκονται στην όλη διαδικασία. Η άμεση διασύνδεση της διαδικασίας για τη λήψη μιας απόφασης, αλλά και η αριστεία των αποτελεσμάτων της, με ένα ενδεχόμενο μελλοντικό ρίσκο ενοχοποιεί την όλη διαδικασία και εύλογα δυσχεραίνει ή και αναστέλλει την πορεία προς την ολοκλήρωσή της. Η εκδήλωση εμπιστοσύνης – εκ μέρους εκείνων που μια απόφαση τους αφορά – προς τους παράγοντες που μετέχουν σε μια τέτοια διαδικασία, με άλλα λόγια η πίστη των θιγομένων από το εν τω γεννάσθαι αποτέλεσμα μιας απόφασης στην αξιοπιστία όσων αποφασίζουν, όπως και στην αξιοπιστία των αφηρημένων συστημάτων που εμπλέκονται και των αρχών που εφαρμόζονται στην όλη διαδικασία, παράγει μια «εμπειρία ασφάλειας». Μια εμπειρία ασφάλειας μπορεί να περιορίσει την αβεβαιότητα και να κατευνάσει τις παραστάσεις/αντιλήψεις για το ρίσκο (Giddens 2001). Αν συμφωνήσουμε μάλιστα στο ότι μια διάσταση της πολυσυζητημένης «κρίσης της πολιτικής» είναι η αναποτελεσματικότητα των πολιτικών θεσμών, το «μπλοκάρισμα» και η συμφόρηση της διαδικασίας λήψης πολιτικών αποφάσεων (Hombach 1998), τότε η καλλιέργεια σχέσεων εμπιστοσύνης μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων, μεταξύ του κράτους και της κοινωνίας πολιτών, μπορεί όντως να είναι μια λύση για τα ιδιαίτερα προβλήματα της ύστερης νεωτερικότητας (επ' αυτού βλ. παρακάτω, κεφ. III).

Η κοινωνία του ρίσκου

Είναι προφανές ότι όσο περισσότερο ριζοσπαστικοποιούνται οι νεωτερικές κοινωνίες και όσο βαθύτερα «αποσυνδέονται»/«ξεριζώνονται» από το εθνικό/γεωγραφικό, το βιομηχανικό/οικονομικό και το κοινωνικό/ταξικό πλαίσιο αναφοράς τους, τόσο περισσότερο ανοίγονται σε αποφάσεις, συνεπώς σε ρίσκα (Giddens 2001). Υπ' αυτή την έννοια τα ρίσκα αναφέρονται κυρίως σε προβλήματα των «επιστημονικοποιημένων» και τεχνολογικά προηγμένων κοινωνιών της ύστερης ή, της αποκαλούμενης αλλιώς, «δεύτερης νεωτερικότητας». Σε αυτήν κυριαρχούν οι τάσεις παγκοσμιοποίησης των προβλημάτων, όπως και οι διεργασίες εξατομίκευσης και πολλαπλασιασμού των τρόπων ζωής. Όσο μάλλον οι τάσεις και οι διεργασίες αυτές επιτείνονται, τόσο γενικεύεται η αμφισβήτηση σχετικά με τη λειτουργικότητα και την αποτελεσματικότητα των συστημάτων ελέγχου και ασφάλειας της βιομηχανικής εποχής. Οι βιομηχανικές κοινωνίες, που έχουν χαρακτηριστεί και κοινωνίες της «πρώτης» ή της «απλής νεωτερικότητας», ήταν αυστηρά οργανωμένες στη βάση της διαφοροποίησης των λειτουργιών τους, της χωρική/γεωγραφικά προσδιορισμένης ανάπτυξης της δράσης τους και της ταξικής/ιεραρχικής διάταξης των αιτημάτων, αντιθέσεων και συμφερόντων που αναδεικνύονταν στο εσωτερικό τους. Εξεταζόμενες από τη σκοπιά των νέων προβλημάτων που τις κατακλύζουν, οι κοινωνίες της ύστερης ή της δεύτερης νεωτερικότητας εμφανίζονται πλέον ως περισσότερο λειτουργικά δικτυωμένες, γεωγραφικά απο-οριοθετημένες (deterritorialized) και κοινωνικά αποιεραρχημένες «κοινωνίες του ρίσκου». Σε αυτές τα ρίσκα τίθενται πια, κατά τρόπο αυτόματο και «ανακλαστικό» (reflexive), στο επίκεντρο της δημόσιας αντιπαράθεσης.

Η πατρότητα του όρου «κοινωνία του ρίσκου» αποδίδεται στο γερμανό κοινωνιολόγο Ulrich Beck. Ο Beck, με ένα βιβλίο του γραμμένο στα μέσα της δεκαετίας του 1980, το οποίο φέρει και τον ομώνυμο τίτλο, ανέδειξε τα χαρακτηριστικά των σύγχρονων κοινωνιών, όπως και των προβλημάτων που αυτές αντιμετωπίζουν σε μια συγκυρία που συμβολική της χρονική αφετηρία είχε την τραγωδία στο Τσέρνομπιλ (1986). Λίγα χρόνια μετά, η πτώση του Τείχους του Βερολίνου και η επανένωση των δύο Γερμανιών (1989/1990) ήρθαν να αποκαλύψουν τις σύνθετες αλλαγές που είχαν στο μεταξύ επισυμβεί στην καρδιά των βιομηχανικών κοινωνιών. Το τέλος της ψυχροπολεμικής διαίρεσης μεταξύ των χωρών της Δυτικής και της Ανατολικής Ευρώπης, η σταδιακή επέκταση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και η βίαιη επαναγάρραξη εθνικών συνόρων σε πρώην κομμουνιστικές χώρες από τη μια μεριά, η έξαρση του εθνικισμού, της ξενοφοβίας και του ρατσισμού σχεδόν σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες από την άλλη, παραπέμπουν σε αμφίσημες εξελίξεις, τις οποίες φαίνεται να μην μπορούν να παρακάμψουν ή να υπερβούν οι κοινωνίες της ύστερης νεωτερικότητας. Το ότι η κατάλυση διαίρεσεων και ορίων, που κατά βάση ανήκουν στον πυρήνα της βιομηχανικής/νεωτερικής εποχής, συνοδεύεται από την αναζήτηση νέων ή/και την ανασύρση και τον μετασχηματισμό των παλιών δομών, αποτελεί ένα επιπλέον αποδεικτικό στοιχείο ότι η «κοινωνία του ρίσκου» συνεχίζει να πορεύεται μέσα στην παράδοση της νεωτερικότητας. Τα ρίσκα αποτελούν «παράγωγα» της ίδιας της νεο-

τερικότητας, μη «δευτερογενείς» και ανάπτυξη της λοιπα» ενός προ με το χρόνο (Beck

Η εικόνα της ση των κομμουνι νίες της ύστερης πλέον το βασικό τερικότητα είναι τητά/εγκαρσιότη όσον αφορά την φών που ενδεχομ και κατ' αυτόν τε να «συναίρουν») και η συναίρεση ρα: ικανά δηλαδι και με την όψη τε ιδιότητα αυτή της εξειδικεύει εκείν Robertson 1995,

Αναφορικά μ ροής τους από το τέλεσμα της ιδιαι κές καταστάσεις μ λούν και καταστό τον καθένα ή εν ε εκτός από παγκό διατέμνουν εγκάε βάλλοντα (milieu επέρχεται «το τέλ με διάθεση δηκτι χήν προβλήματα (δηλαδή τα προβλ

Επομένως, αν κό της πρόκλησης διασπείρεται τρώ ζονται και συναισ νων που υφίσταντ πειες από τα ρίσκ

τερικότητας, μη συγκαλύψιμες, αλλά και μη μεταθέσιμες χωρικά, χρονικά και κοινωνικά «δευτερογενείς συνέπειες» της. Τα ρίσκα εκπηγάζουν δηλαδή μέσα από την όλη πορεία και ανάπτυξη της νεωτερικότητας και δεν συνιστούν παραδοσιακά ή άλλου τύπου «κατάλοιπα» ενός προβιομηχανικού και προνεωτερικού της παρελθόντος, το οποίο θα ξεφτίζει με το χρόνο (Beck 1986, Beck 1998, Giddens 2001, Γεωργιάδου 2001).

Η εικόνα της Ευρώπης μετά το 1986 (Τσερνόμπιλ) και μετά το 1989/1990 (κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων) ήρθε να επιβεβαιώσει το γεγονός, ότι στις κοινωνίες της ύστερης νεωτερικότητας η γενικευμένη αβεβαιότητα, δηλαδή το ρίσκο, αποτελεί πλέον το βασικό χαρακτηριστικό τους. Κυρίαρχες ιδιότητες των ρίσκων στην ύστερη νεωτερικότητα είναι πρώτον, η παγκοσμιότητα/πλανητοπικότητα και δεύτερον, η καθολικότητά/εγκαρσιότητά τους. Τα ρίσκα δεν γνωρίζουν όρια, τοπικά, εθνικά ή γεωγραφικά, όσον αφορά την εμφάνιση, τη διάχυση και την κυκλοφορία των βλαβών και καταστροφών που ενδεχομένως να κυφορούν: ίσα-ίσα, που αυτά έχουν τη δυνατότητα να «ρέουν» και κατ' αυτόν τον τρόπο να υποβαθμίζουν, να «απονευρώνουν», να υπερβαίνουν (ή και να «συναιρούν») με απρόβλεπτο τρόπο τα παραπάνω όρια. Η απονεύρωση, η υπέρβαση και η συναίρεση μάλιστα αυτών των ορίων καθιστούν πολλές φορές τα ρίσκα αμφίπλευρα: ικανά δηλαδή να εμφανιστούν και με την όψη του αμιγώς τοπικού συμβάντος, αλλά και με την όψη του υπερ-τοπικού και εν δυνάμει πλανητικού γεγονότος ταυτοχρόνως. Η ιδιότητα αυτή της «πλανητοπικότητας» (globality + locality = glocality) συμπληρώνει και εξειδικεύει εκείνη της παγκοσμιότητας των προβλημάτων στις κοινωνίες του ρίσκου (βλ. Robertson 1995, Δεμερτζής 1996).

Αναφορικά με τα ρίσκα, η εγγενής δυνατότητα μιας τόσο ευρείας διακύμανσης και ροής τους από το επίπεδο του τοπικού σε εκείνο του πλανητικού/παγκόσμιου είναι αποτέλεσμα της ιδιαίτερης έντασης των συνεπειών τους. Όμως τα ρίσκα, εκτός από απειλητικές καταστάσεις με συνέπειες μεγάλης έντασης σε ευρεία χωρο-χρονική κλίμακα, αποτελούν και καταστάσεις «εκτεταμένου αριθμού ενδεχομένων συμβάντων που επηρεάζουν τον καθένα ή εν πάση περιπτώσει μεγάλες μάζες ανθρώπων στον πλανήτη». Επομένως, εκτός από παγκόσμια και πλανητοπικά τα ρίσκα είναι και καθολικά, υπό την έννοια ότι διατέμνουν εγκάρσια και διαπερνούν κοινωνικές τάξεις, κοινωνικά στρώματα και περιβάλλοντα (milieu), και διαχέονται εν δυνάμει σε ολόκληρη την κοινωνία. Με τα ρίσκα επέρχεται «το τέλος των "άλλων"», διακήρυξε – με κάποια δόση υπερβολής και σίγουρα με διάθεση δηκτική – ο Beck: «η χρεία» (η στέρηση, η ένδεια και, άρα, όλα τα κατ' εξοχήν προβλήματα της βιομηχανικής κοινωνίας) «είναι ιεραρχημένη», (ενώ) «το νέφος» (δηλαδή τα προβλήματα της κοινωνίας του ρίσκου) «είναι δημοκρατικό».

Επομένως, αν το ρίσκο εννοηθεί κυρίως ως μια πραγματικότητα δυναμική, το δυναμικό της πρόκλησης βλάβης ή καταστροφής το οποίο η πραγματικότητα αυτή εμπεριέχει, διασπείρεται τρόπον τινά «δημοκρατικά», μεταξύ κατ' αρχάς όλων εκείνων που συμμερίζονται και συναισθάνονται την αντίληψη/παράσταση για το ρίσκο όσο και, μεταξύ εκείνων που υφίστανται τις επιπτώσεις του. Βέβαια, είναι λογικό οι κάθε είδους απτές συνέπειες από τα ρίσκα να σωρεύονται συχνότερα στη βάση από ό,τι στην κορυφή της κοινω-

//
χωρική
δυστοκία

Ραμ /
αλληλεγγύη

νικής πυραμίδας, εφόσον οι κοινωνικο-οικονομικά ισχυροί διαθέτουν συνήθως μεγαλύτερες ικανότητες διαχείρισης ή και απόκρουσής τους, όπως άλλωστε και οι καλά πληροφορημένοι και οι φορείς της γνώσης. Να επισημανθεί ωστόσο ότι ο πολλαπλασιασμός της πληροφορίας και η πύκνωση της επικοινωνίας δεν αποτελεί απαραίτητα και μια βέβαιη ασπίδα προστασίας από τα ρίσκα. Ένα από τα «σοβαρά παράδοξα» της ύστερης νεωτερικότητας είναι ότι όσο περισσότερο γνωρίζουμε τα ιδιαίτερα προβλήματά της τόσο πιο κατακερματισμένη εικόνα αποκτούμε γι' αυτήν και, συνεπώς, τόσο περισσότερο ανασφαλείς και αβέβαιοι εμφανιζόμαστε ενώπιόν της (van Loon 2000).

Η κοινωνία του ρίσκου μπορεί, πάντως, να συντηρεί (αν και όχι απόλυτα) τις ήδη ισχύουσες και σταθερές κοινωνικές διακρίσεις. Ωστόσο, ο τρόπος κατανομής των συνεπειών από τα ρίσκα δεν καθοδηγείται από τις μορφές σύγκρουσης του παρελθόντος, ούτε διαμορφώνεται με βάση τις συγκρούσεις και τις διαιρετικές τομές της βιομηχανικής εποχής. Εάν η εποχή εκείνη χαρακτηριζόταν από την παγίωση των διαφόρων μορφών σύγκρουσης (κυρίως των ταξικών και των θρησκευτικών) που είχαν αναδειχθεί ως αποτέλεσμα της βιομηχανικής ανάπτυξης και της εθνικοκρατικής συγκρότησης των κοινωνιών, η διαρκώς παγκοσμιοποιούμενη ύστερη νεωτερικότητα χαρακτηρίζεται από ευελιξία, αστάθεια και μεταβλητότητα των δομών αυτών.

Διαχείριση προβλημάτων: Μέσα και διαδικασίες για την αντιμετώπιση των ρίσκων

Με βάση την ανάλυση που προηγήθηκε, γίνεται κατανοητό ότι η ίδια η υφή των ρίσκων ως καταστάσεων δυνητικών, αλλά επιπλέον και ως καταστάσεων στις οποίες ελλοχεύει διαρκώς η εκδήλωση ενός «φαινομένου boomerang», δημιουργεί, σε κάθε περίπτωση, διαφορετικές σε σχέση με το παρελθόν μορφές σύγκρουσης. Με άλλα λόγια, το ρευστό, αβέβαιο και ευμετάβλητο των ρίσκων αφενός, όπως και η ιδιότητά τους να διαχέονται παντού και να στρέφονται ακόμη και εναντίον εκείνων που τα υποδουλίζουν και τα προκαλούν αφετέρου («boomerang effect»), δημιουργούν ιδανικές προϋποθέσεις για τη μεταβλητότητα των κοινωνικών δομών· κυρίως όμως δημιουργούν κατάλληλες συνθήκες για τη χαλαρότητα των κοινωνικών θέσεων και τη ρευστότητα των κοινωνικών εντάξεων στην ύστερη νεωτερικότητα. Οι αλλαγές που παρατηρούνται στις προτιμήσεις σημαντικού τμήματος ψηφοφόρων από εκλογική σε εκλογική αναμέτρηση, ο περιορισμός της κομματικής ταύτισης του εκλογικού σώματος, η αύξηση της εκλογικής αποχής, η κρίση μελών από την οποία τα πολιτικά κόμματα δοκιμάζονται σκληρά κατά τις τελευταίες δεκαετίες, δεν αποτελούν παρά απτές εκδηλώσεις αυτής της ρευστής κοινωνικής κατάστασης. Οι εκδηλώσεις αυτές εδραιώνουν την πεποίθηση ότι οι κοινωνίες του ρίσκου είναι πάνω απ' όλα κοινωνίες εξατομικευμένες, οι οποίες δεν περιχαράκωνουν τα υποκείμενα σε σταθερές και παγιωμένες κοινωνικές θέσεις, ούτε τα εγκαθιστούν σε λίγο-πολύ δεδομένες μορφές ζωής, όπως συνέβαινε στο παρελθόν. Ως αποτέλεσμα της εξατομικεύσεως,

τα υποκείμενα νίας και έρχο μολόγητων, ε

Στην ύστε βαλλοντικής καταστάσεις και μορφοποιημαστέ από κ φές και κατα τουν εφ' όρο τους, στους έ στις μέρες μα γεωγραφικά κ.λπ.), αλλά ε τα ρίσκα. Κυ τόν να διεκπι ριση προβλημ

Το παράδει

Η περίπτωση θεια των βοο νω. Εδώ δεν ε με την πολιτω και στην ίδια από την ασθε (τουλάχιστον βοοτροφία (ε λά και στην ε Μ. Βρετανία μενες συνέπε Ευρώπη (ενδ νίες του ρίσκ τελεσματικής συστήματος, τα οποία υπό τους, αλλά κ και όργανα π ρει τις υπάρ

Η πολιτική στην κοινωνία του ρίσκου

Στις ημέρες μας διαπιστώνεται όλο και συχνότερα ότι τα προβλήματα της ύστερης νεωτερικότητας ούτε απομονώνονται αλλά ούτε και αντιμετωπίζονται σε ένα κλειστό εθνικό περιβάλλον. Η παγκοσμιοποίηση και η χωρο-χρονική απο-οριοθέτηση των προβλημάτων, μεταβάλλουν τους όρους της πολιτικής τους προσέγγισης και, όπως όλα δείχνουν, περιορίζουν τις δυνατότητες επίλυσής τους σε μια αυστηρά εθνικο-κρατική βάση. Όπως εξάλλου κατέδειξε το παράδειγμα των «τρελών αγελάδων», στην κοινωνία του ρίσκου τα προβλήματα δεν είναι πάντα διαχειρίσιμα με διαδικασίες που βασίζονται στον ανοικτό πολιτικό και εκλογικό ανταγωνισμό των πολιτικών κομμάτων. Το βρετανικό μοντέλο δημοκρατίας (γνωστό και ως μοντέλο του Westminster), το οποίο κατά τα άλλα διασφαλίζει την ανάδειξη κυρίαρχων κυβερνήσεων ικανών να διευθετούν τα πάσης φύσεως προβλήματα του εκλογικού τους σώματος, φάνηκε ότι δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει την κρίση της BSE. Λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορές από χώρα σε χώρα που αφορούν στην έκταση της κρίσης αυτής (βλ. περιοδικό *Der Spiegel*, 20.11.2000), αδυναμία αντιμετώπισης του όλου προβλήματος έδειξαν και άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Ελβετία, Γερμανία κ.λπ.), η διακυβέρνηση των οποίων στηρίζεται σε διαφορετικά από το βρετανικό μοντέλα δημοκρατίας και ακολουθεί άλλους τρόπους για τη λήψη των πολιτικών αποφάσεων. Επί παραδείγματι, η κρίση της BSE στην Ελβετία έλαβε αρκετά μεγάλες διαστάσεις, με τη χώρα να κατατάσσεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στην υψηλή «κατηγορία 3» του πιθανού ρίσκου από την BSE (*Der Spiegel*, 20.11.2000). Η κρίση αυτή κατέδειξε ότι ούτε οι «ισχύουσες συνεννοήσεις» μεταξύ του κράτους και των ηγετικών οργανώσεων και ομάδων της κοινωνίας, που αποτελούν τον πυρήνα του διαπραγματευτικού και συναινετικού τύπου της δημοκρατίας στην Ελβετία, μπορούν να δώσουν λύση σε ένα τέτοιο πρόβλημα. Αλλά και στη Γερμανία η μεγάλη έκταση που έλαβε το πρόβλημα με τις «τρελές αγελάδες», προκαλώντας από μετατόπιση στις καταναλωτικές συνήθειες των Γερμανών μέχρι αλλαγή του καθ' ύλην αρμόδιου υπουργού γεωργίας στην κυβέρνηση Σρέντερ έκανε φανερό ότι ρίσκα όπως αυτό, ούτε τα μοντέλα της τριμερούς συνεργασίας και συνεννόησης είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά (βλ. Κατσούλης 2002). Με άλλα λόγια, προβλήματα όπως αυτό της σπογγώδους εγκεφαλοπάθειας των βοοειδών ούτε με «διαδικασίες επίλυσης διαφορών στη βάση της συναινετικής αντίληψης των κοινωνικών εταίρων», ούτε «με διαπραγματεύσεις μεταξύ των διοικήσεων των ομάδων συμφερόντων (συνδικάτα – εργοδότες), που διεξάγονται υπό την εποπτεία του κράτους», είναι δυνατόν να αντιμετωπιστούν.

Τα μοντέλα δημοκρατίας και οι διαδικασίες λήψης πολιτικής απόφασης που στηρίζονται και προωθούν την ανοικτή και την ισότιμη συμμετοχή, καθώς και την ευρεία διαβούλευση, αλλά και την αμφίδρομη επικοινωνία μεταξύ του κράτους και των πάσης φύσεως ενδιαφερομένων μερών της κοινωνίας πολιτών, θεωρούνται σήμερα ικανότερα και αποτελεσματικότερα εργαλεία για τη διαχείριση των ποικίλων προβλημάτων στις κοινωνίες του ρίσκου.

Την παραπλήρη (1996), το Natic ει την ομοσπον και τεχνικά ζητη γισμό και τη δι βάλλον και τη ε βολή και την εν ό,τι αφορά στη ρίσκων. Στην τε καταστήσει μια διαδικασία» λή εκτεταμένη και (stakeholder), τ σώπους των φυκ λευση και εμπλε σης μιας κατάσ εφαρμόσιμης απ

Σε μια παρά σης των ενδιαφε προβλήματα, κι βλο για την «Ευ έτους (25.7.2001 καταλληλότερο 1 σιαστικοποίηση τος, αλλά και τη νων και εφαρμοί στο σχέδιο της « ραξη και εφαρμc πολιτών και οργι ων» (Επιτροπή τ

Εάν, λοιπόν, συμπεριφορές πc η «χρηστή διακυ και τις συμπεριφ «διαφάνειας», τη «συνοχής». Η «α σης», για την όσα της Ευρωπαϊκής λεί την αναγκαία σης της εξουσίας

Την παραπάνω άποψη φαίνεται να συμμερίζεται, επισήμως εδώ και αρκετά χρόνια (1996), το National Research Council (NRC) των ΗΠΑ, το οποίο ρόλο έχει να συμβουλευτεί την ομοσπονδιακή κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής σε επιστημονικά και τεχνικά ζητήματα. Το NRC έχει ασχοληθεί ιδιαίτερος με την κατανόηση, τον υπολογισμό και τη διαχείριση των ρίσκων, με έμφαση μάλιστα στα ρίσκα που αφορούν το περιβάλλον και τη δημόσια υγεία. Επίσης, έχει προβληματιστεί τόσο σε ό,τι αφορά στη συμβολή και την εν γένει τη θέση της επιστήμης στην αντιμετώπιση των ρίσκων, όσο και σε ό,τι αφορά στη βελτίωση των διαδικασιών παραγωγής αποφάσεων για τη διαχείριση των ρίσκων. Στην τελευταία, λοιπόν, έκθεσή του για τα ρίσκα, η οποία ήρθε το 1996 να αντικαταστήσει μια παλαιότερη του 1983, το NRC εισηγείται μια «αναλυτική-διαβουλευτική διαδικασία» λήψης αποφάσεων. Κεντρικό σημείο της διαδικασίας αυτής θεωρείται η εκτεταμένη και ισότιμη συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων και θιγομένων μερών (stakeholder), τα οποία από κοινού με τους δημοσίους φορείς καθώς και με τους εκπροσώπους των φυσικών και των κοινωνικών επιστημών, βρίσκονται σε μια συνεχή διαβούλευση και εμπλέκονται σε όλα τα στάδια, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, της ανάλυσης μιας κατάστασης που εμπεριέχει ρίσκο και της λήψης εν τέλει μιας αποδεκτής και εφαρμόσιμης απόφασης για την κατάσταση αυτή.

Σε μια παράλληλη γραμμή πλευσης, όσον αφορά τα περί συμμετοχής και διαβούλευσης των ενδιαφερομένων μερών, προκειμένου να ληφθούν αποφάσεις και να επιλυθούν προβλήματα, κινείται τον τελευταίο καιρό και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Με τη Λευκή Βίβλο για την «Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση» την οποία εξέδωσε στα μέσα του περασμένου έτους (25.7.2001) η ΕΕ, προτείνει τη «χρηστή διακυβέρνηση» (good governance) ως τον καταλληλότερο τύπο άσκησης της εξουσίας από τα ευρωπαϊκά όργανα, με στόχο την ουσιαστικοποίηση της κοινοτικής μεθόδου και τη συρρίκνωση του δημοκρατικού ελλείμματος, αλλά και την αύξηση της αποτελεσματικότητας, αλλά και αποδοχής των προτεινόμενων και εφαρμοζομένων ευρωπαϊκών πολιτικών. Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στο σχέδιο της «χρηστής διακυβέρνησης» αναγνωρίζεται ως βασική προϋπόθεση, η «χάρση και εφαρμογή της κοινοτικής πολιτικής» να στηρίζεται στη «μεγαλύτερη συμμετοχή πολιτών και οργανώσεων», καθώς και στη «διεύρυνση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων» (Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων/Λευκή Βίβλος 2001).

Εάν, λοιπόν, σε αυτό το πλαίσιο, η διακυβέρνηση αφορά «κανόνες, διαδικασίες και συμπεριφορές που επηρεάζουν τον τρόπο άσκησης της εξουσίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο», η «χρηστή διακυβέρνηση» (good governance) εξειδικεύει τους κανόνες, τις διαδικασίες και τις συμπεριφορές αυτές που θα πρέπει να στηρίζονται σε πέντε κεντρικές αρχές: της «διαφάνειας», της «συμμετοχής», της «λογοδοσίας», της «αποτελεσματικότητας» και της «συνοχής». Η «ανάμιξη της κοινωνίας πολιτών» με τη θέσπιση πρακτικών «διαβούλευσης», για την όσο το δυνατόν εντατικότερη επικοινωνία μεταξύ των θεσμών και φορέων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των διαφόρων οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών, αποτελεί την αναγκαία προϋπόθεση προκειμένου να τεθεί σε λειτουργία αυτός ο τύπος άσκησης της εξουσίας και λήψης των αποφάσεων σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Στην ίδια κατεύθυνση βρίσκονται, τέλος, οι προτάσεις σχετικά με τις διαδικασίες παραγωγής πολιτικής και επίλυσης προβλημάτων, τις οποίες επεξεργάζονται και, μέχρι τώρα σε έναν κάποιο περιορισμένο βαθμό εφαρμόζουν, οι κυβερνήσεις των κομμάτων της νέας σοσιαλδημοκρατίας στη Μ. Βρετανία και τη Γερμανία. Τόσο η βρετανική κυβέρνηση του πρωθυπουργού Τόνι Μπλερ όσο και η γερμανική κυβέρνηση του καγκελαρίου Σρέντερ κινούνται προς την κατεύθυνση μιας – με βάση τα εκάστοτε προς επίλυση θέματα – διευρυμένης συνεργασίας του κράτους με τις αρμόδιες και ενδιαφερόμενες οργανώσεις και φορείς της κοινωνίας πολιτών. Αυτό το είδος συνεργασίας, το οποίο κατ' ουσίαν έρχεται να αντικαταστήσει το παλιότερο μοντέλο της τριμερούς συνεννόησης κράτους – συνδικάτων – ενώσεων εργοδοτών, ο πρώην στενός συνεργάτης του γερμανού καγκελαρίου και πρώην υπουργός Bodo Hombach συμπύκνωσε στον όρο «σκηνοθετημένος κορπορατισμός». Με στόχο τον εκσυγχρονισμό του κράτους και της δημόσιας διοίκησης, στο πλαίσιο μιας «νέας οικονομίας» αλλά και μιας διαρκώς εξατομικευόμενης κοινωνίας του ρίσκου, οι Μπλερ/Σρέντερ αναζητούν εδώ και καιρό νέους συμμάχους. Γνωρίζουν ότι οι «φυσικοί» τους σύμμαχοι (η εργατική τάξη, τα συνδικάτα) έχουν συρρικνωθεί αριθμητικά και έχει περιοριστεί η δύναμη της οργανωμένης εκ μέρους τους παρέμβασης, ενώ συχνά η πολιτική και εκλογική ευθυγράμμιση κοινωνικών ομάδων με τους κομματικούς οργανισμούς που οι ηγέτες αυτοί εκπροσωπούν είναι μεταβαλλόμενη και ασταθής. Οι Μπλερ και Σρέντερ ανάλογα με τα προβλήματα, στρέφονται σε διαφορετικούς κάθε φορά κοινωνικούς φορείς και, για το λόγο αυτόν, επιδιώκουν να «καθίσουν στο ίδιο τραπέζι με τους προθυμότερους και ικανότερους να λαμβάνουν αποφάσεις εκπροσώπους της οικονομίας, των εργοστασιακών συμβουλίων και των συνδικαλιστών, προκειμένου να λύσουν ένα πρόβλημα. Δεν κάθονται ποτέ στο ίδιο τραπέζι με τους διστακτικούς και, όχι πάση θυσία, με τους αρμόδιους», διατείνεται ο Hombach (1998) (για τις πολιτικές της νέας Σοσιαλδημοκρατίας βλ. Κατσούλης επιμ. 2002).

Το σχέδιο για μια ευρωπαϊκή, όπως και για μια νέα σοσιαλδημοκρατική διακυβέρνηση έρχεται σε μια συγκυρία κρίσης της πολιτικής. Συμπυκνώνοντας σε μια φράση το φαινόμενο αυτό, θα ισχυριζόμασταν ότι γνωρίσματά του είναι αφενός μεν η μείωση της εμπιστοσύνης των πολιτών απέναντι στην πολιτική και τους θεσμούς της, αφετέρου δε η συρρίκνωση της ικανότητας των πολιτικών θεσμών να αντιμετωπίζουν τα διαρκώς παγκοσμιοποιούμενα προβλήματα της ύστερης νεωτερικότητας. Η συμμετοχή και η διαβούλευση, που αποτελούν τον αναγκαίο όρο κάθε νέου σχεδίου διακυβέρνησης, δεν είναι παρά το μέσον ώστε, διαρκούς της κρίσης της πολιτικής, να υπάρξει σύγκλιση απόψεων μεταξύ των ενδιαφερομένων μερών. Με την ανάμιξή τους θα παραχθούν αποφάσεις και πολιτικές που θα είναι αποτελεσματικές και αποδεκτές από τα εμπλεκόμενα μέρη.

Σύνοψη – Συμ

Στις κοινωνίες του αποδεκτού κέντρου βάρους νομιά πολιτών. δυνατόν, αυθεν συμφερόντων. Ι κή/ταξική αφετη αλλά είναι κυρία του αποτελέσμα που σήμερα καθ

Σημαντικό ε κτών πολιτικών μεταξύ αυτών κ βερνητικές οργα ρα, επαρκέστερ Από την τρύπα αποτελέσματα τεχνολογική αν τροπικών δασών οι γνωστές «πασ οι μη κυβερνητι διεθνούς συνεργ ρών. Επίσης, οι τις παγκόσμιες «τους ανθρώπου και επιχειρήσεις να τεθούν επί τά:

Η διεθνοποίηση των νέων τεχνολο ρου”» (transnatio της νέας πολιτική σιοδότηση και κό ματα ανοικτά. Συ τις πηγές χρηματc πολιτών και όσων

Στις κοινωνίες διασπείρονται αν αποκτούν σημαντ

Σύνοψη – Συμπεράσματα

Στις κοινωνίες του ρίσκου, η πολιτική μεταβάλλεται σε μια διαρκή και αγωνιώδη αναζήτηση του αποδεκτού και του αποτελεσματικού. Αυτό προϋποθέτει, βέβαια, μια μετατόπιση του κέντρου βάρους της πολιτικής και των θεσμών που τη στηρίζουν στη σχέση τους με την κοινωνία πολιτών. Εδώ και καιρό, το κυρίως ζητούμενο σε αυτήν τη σχέση δεν είναι η, κατά το δυνατόν, αυθεντικότερη εκπροσώπηση και διαμεσολάβηση των οργανωμένων κοινωνικών συμφερόντων. Για να το διατυπώσουμε κάπως διαφορετικά, δεν είναι πια τόσο η κοινωνική/ταξική αφηρησία των αιτημάτων που απευθύνονται προς το πολιτικό σύστημα ως εισροή, αλλά είναι κυρίως το αποτέλεσμα της λειτουργίας του (εκροή), καθώς και η αποδοχή αυτού του αποτελέσματος από μια ενδιαφερόμενη και πολυσυλλεκτική κοινωνία πολιτών, εκείνο που σήμερα καθορίζει τη φυσιογνωμία και την ποιότητα της δημοκρατίας.

Σημαντικό ρόλο σε αυτήν τη διαδικασία παραγωγής αποτελεσματικών και αποδεκτών πολιτικών μπορεί να διαδραματίσει η ίδια η κοινωνία πολιτών. Οι οργανώσεις της, μεταξύ αυτών κυρίως οι μη κυβερνητικές (NGO's) και προπάντων οι οικουμενικές μη κυβερνητικές οργανώσεις της (INGO's), είναι σε θέση να αντιληφθούν πολυσυλλεκτικότερα, επαρκέστερα και πλέον έγκαιρα τις «παγκόσμιες απειλές» που έχουν αναδειχθεί. Από την τρύπα του όζοντος, το φαινόμενο του θερμοκηπίου, τα διατροφικά ρίσκα ή τα αποτελέσματα των εφαρμογών της γενετικής μηχανικής που προκαλεί η οικονομική και η τεχνολογική ανάπτυξη («wealth-driven» global threats), έως την εμπορευματοποίηση των τροπικών δασών και την εν γένει περιβαλλοντική υποβάθμιση και καταστροφή που είναι οι γνωστές «παρενέργειες» της παγκόσμιας φτώχειας («poverty-driven» global threats), οι μη κυβερνητικές οργανώσεις δείχνουν πρόθυμες να ανταποκριθούν στην ανάγκη μιας διεθνούς συνεργασίας και δικτύωσης των ενδιαφερομένων για τα προβλήματα αυτά μερών. Επίσης, οι NGO's και οι INGO's, καθιστώντας ορατές στα μάτια της κοινής γνώμης τις παγκόσμιες αυτές απειλές και τα ρίσκα ωθούν, με τρόπο μάλλον ταξικά ουδέτερο, «τους ανθρώπους να δράσουν». Ταυτοχρόνως ασκούν μια συνεχή πίεση σε κυβερνήσεις και επιχειρήσεις, προκειμένου να προωθηθούν διαδικασίες επίλυσης προβλημάτων ή και να τεθούν επί τάπητος ζητήματα καταλογισμού και απόδοσης ευθυνών.

Η διεθνοποίηση των προβλημάτων στις κοινωνίες του ρίσκου οδηγεί (με τη βοήθεια και των νέων τεχνολογιών) στη δημιουργία ενός γεωγραφικά απροσδιόριστου «διεθνικού «χώρου»» (transnational «space»), εντός του οποίου λαμβάνει πλέον χώρα ένα σημαντικό μέρος της νέας πολιτικής πράξης. Βέβαια το ποιοι μετέχουν σε αυτόν το «χώρο», με τι είδους εξουσιοδότηση και κάτω από ποιες θεσπισμένες διαδικασίες, παραμένουν μέχρι στιγμής ζητήματα ανοικτά. Συχνά, μάλιστα, διατυπώνονται απορίες σχετικά με τη νομιμοποιητική βάση, τις πηγές χρηματοδότησης, αλλά και με την εσωτερική δομή των οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών και όσων εν γένει δραστηριοποιούνται σε έναν τέτοιο «χώρο».

Στις κοινωνίες του ρίσκου, με τις παγκόσμιες απειλές και τα πλανητοπικά ρίσκα να διασπείρονται ανεξέλεγκτα στο εσωτερικό τους, ακόμα και οι μη εκλεγμένες δυνάμεις αποκτούν σημαντική επιρροή στις διαδικασίες διαχείρισης αυτών των προβλημάτων. Οι

θεματικού τύπου παρεμβάσεις οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών τυγχάνουν μιας, συνήθως ευρείας, κοινωνικής αναγνώρισης και αποδοχής. Η αναγνώριση και η αποδοχή αυτή είναι μια συνέπεια της ευστοχίας στην επιλογή των θεματικών τους στόχων, της επιτυχημένης επικοινωνιακής τακτικής τους και της αποτελεσματικότητάς τους στην εκπλήρωση των στόχων αυτών.

Εάν η διαβούλευση και η συμμετοχή των οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών στη διαχείριση προβλημάτων της ύστερης νεωτερικότητας καταστήσουν διαφανέστερη την όλη αυτή κεντρική πολιτική διαδικασία, εάν συμβάλουν δηλαδή σε έναν πιο ανοικτό, ανεξάρτητο, υπεύθυνο και περισσότερο υποκείμενο στη λογοδοσία και τον έλεγχο, τρόπο σχηματισμού πολιτικής γνώμης, τότε πέραν της διεύρυνσης της αποτελεσματικότητας θα έχουν συνεισφέρει και στον ουσιαστικό εκδημοκρατισμό της πολιτικής. Αλλιώς, η διεύρυνση της συμμετοχικής βάσης στη διαδικασία λήψης πολιτικών αποφάσεων, που προϋποθέτει τον κατακερματισμό στην εκπροσώπηση των συμφερόντων της κοινωνίας πολιτών, δεν πρόκειται να εμποδίσει τη «συγκέντρωση δύναμης προς τα επάνω, σε διεθνείς θεσμούς και δίκτυα», όπως ήδη φοβούνται αρκετοί ότι θα συμβεί (βλ. European Governance Team 2000). Η διαβούλευση και η συμμετοχή θα καταστήσουν άραγε *αποτελεσματικότερη και δημοκρατικότερη* ή, μήπως, *αποτελεσματικότερη και δημοψηφισματικότερη* την πολιτική διαδικασία στην ύστερη νεωτερικότητα; Το ερώτημα παραμένει μέχρι στιγμής ανοικτό.

Βιβλιογραφία

- Adam B. – van Loon J., «Repositioning Risk; the Challenge for Social Theory», in Adam B., Beck U., van Loon J. (eds), *The Risk Society and Beyond. Critical Issues for Social Theory*, Sage Publications, London, 2000.
- Beck U., *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Suhrkamp, Frankfurt/M. (*Risk Society. Towards a New Modernity*, Sage Publications, London 1992), 1986.
- Beck U., *Η Επινόηση του Πολιτικού*, Νέα Σύνορα – Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1996, 1993.
- Beck U., *Politics of Risk Society*, in J. Franklin, 1998.
- Beck U., *World Risk Society*, Polity Press, Cambridge, 1999.
- Braudel F., *Sozialgeschichte des 15.-18. Jhs. Der Handel*, Kindler Verlag, Muenchen, 1986.
- Γεωργιάδου Β., «Οι Νέοι Ενδεείς και το Κράτος-Πρόνοιας. Δυσεπίλητα Κοινωνικά Ζητήματα υπό Συνθήκες Ύστερης Νεωτερικότητας», *Οικοτοπία*, τχ. 8, 1998.
- Γεωργιάδου Β., «Όχημα του Τζαγγερνός ή Κοινωνία της Διακινδύνευσης;», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 7, σσ. 157-178, 2001.
- Δεμερτζής Ν., *Ο Λόγος του Εθνικισμού*, εκδ. Α. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 1996.
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, *Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση. Μια Λευκή Βίβλος*, www.europe.eu.int, 2001.
- European Governance Team, *The Future of Parliamentary Democracy: Transition and Challenge in European Governance*, www.europe.eu.int, 2000.

- European Parli
Fox N., «“Risk
logy, Vol. 3:
Franklin J. (ed.
Giddens A., «R
Giddens A., *Οι
Hombach B., A
Κατσούλης Η.
νωτικές Δομ
Κατσούλης Η.,
λιτών, εκδ. Ι
Lévy P., *Δινητι
του Κυβερνε
Lijphart A., *Di
Countries*, Y
Λουλούδης Λ.,
χή των Τρε
1999.
Luhmann N., *Ο
Luhmann N., *Di
Robertson R., C
herstone, S.
1995.
Stern P. – Fineb
Society, Natio
The BSE Inquiry
The Royal Socie
Tsoukas H., «Di
ween Shell at
1999.
Van Loon J., Vin
J. van Loon (P
Publications,
Wells G. L., *Haz
Rugby*, 1996.
Welsh Consume
consumer.org****